

strije pokazale kot nerealne skrajne prirodozaščitne ideje, kakor je bila tista, po kateri naj bi jeseniško industrijo zaradi te zaščite sploh likvidirali, kar bi pomenilo izpodkopavanje nekaterih osnovnih podedovanih korenin gorenjskega življenja. Tako reševanje pa seveda za Gorenjce ne pride v poštev. Tudi v turizmu ne bi kazalo jemati na primer Bledu njegovega podedovanega značaja mondenega, živahnega turističnega centra, pač pa v pametni meri zaščititi drugačen turizem mirnega tipa v nepokvarjeni prirodi Bohinja. Nič manj ne zahteva kompleksnih prijemov na Zgornjem Gorenjskem nadaljnja organizacija gorenjskega prometnega omrežja, ki nikakor ni na višku, saj še šepa na celi črti ne samo mednarodna povezava z Avstrijo in čez njo z ostalo Evropo, temveč tudi notranja povezava z zgornjo Jeseniško dolino po demontaži železnice, ki se je pokazala kot preuranjena, nedomišljena likvidacija prometne dediščine iz avstrijske dobe. Šepa tudi povezava s Posočjem in ne nazadnje povezava s potencialnim turističnim zaledjem na Goriškem in Tržaškem.

Mislím, da nam je ta kratka označba razvojnih problemov obeh sosednjih alpskih področij pokazala, da že površna regionalna analiza, če le sledi kompleksnemu in ne enostranskemu aspektu, da že v osnovi ne moremo v obeh regijah pristopati k urejevanju prostora in okolja na isti način, ker so pač izhodišča že v osnovi različna; v Posočju lahko začnemo čisto na novo, ničesar nam ni treba popravljati, paziti moramo le, da ničesar brez potrebe ne pokvarimo, da pa vendar iz regije ne napravimo življenjske praznine, na Zgornjem Gorenjskem pa lahko samo do neke mere preurejamo, kar smo podedovali, in ker ne moremo popraviti, kar je v tej dediščini morda že pokvarjeno, lahko samo pazimo, da ne ponavljamo ali stopnjujemo škode, ki jo je napravil dosednji stihijski razvoj.

Samo s takim kompleksnim pogledom lahko geografi pristopamo k obravnavanju podobnih regionalnih problemov. Saj k njemu sili že brez naše pomoči tudi realno življenje. Naj za zaključek navedem, da je življenje prisililo tudi sestavljalce omenjenega regionalnega plana za območje Julijskih Alp, da so mu prilagodili svoje zaščitne mere na ta način, da so določili več pasov različne stopnje te zaščite od skrajne zaščite v visokogorskem svetu do bolj umerjenih stopenj z zmerno prepovedjo večjih objektov, ki bi bistveno posegli v prirodno okolje do tistih dolinskih predelov, ki ne samo prene-sej6, ampak v interesu prebivalstva celo zahtevajo regulirano urbanizacijo in celo industrializacijo v obsegu, ki ga lahko tolerira lepota in zdravje alpske pokrajine, vpoštevaje tudi dosednji razvoj in njegove pozitivne tradicije.

Dušan PLUT

ODNOS DO ČLOVEKOVEGA OKOLJA V LUČI DRUŽBENO-EKONOMSKIH SISTEMOV

Spreminjanja geografskega okolja so odraz zapletenega delovanja in sovplivanja številnih dejavnikov, tako prirodnih kot družbenih. Najbolj spoznavna so z vidika dialektično enotne geografije. Taka izhodišča omogočajo sodobni geografiji kot znanstveni disciplini in vzgojnoizobraževalnemu predmetu, da prispeva pomemben delež k oblikovanju marksističnega pogleda na celovitost okolja, pa naj ga imenujemo geografsko, človeko-

vo ali življenjsko. Dialektični pristop je v samoupravni socialistični družbi nujen. Spričo odprtosti naše družbe pa moramo skrbeti, da se pri nas ne uveljavijo neustrezni idejni vplivi zahodnih teoretikov, kajti pri njih je razmeroma malo ustreznih študij o vprašanih smotrnega gospodarjenja in ravnanja z okoljem.

DRUŽBENOEKONOMSKI SISTEMI IN SMOTRNO GOSPODARJENJE Z OKOLJEM

I.

Ob krizi tako imenovane "zahodne civilizacije", ki se kaže tudi v odnosu do okolja, sta se pri buržuaznih teoretikih izoblikovali dve osnovni viziji nadaljnjega razvoja. Čeprav izhajata iz popolnoma različnih izhodišč, pa po svojih zaključkih olajšujeta materialno in duhovno nadvlado vodilnih skupin. Na eni strani se nam pokaže vizija tehnokratizma, ki napredek človeštva vse preveč istoveti s strmo krivulju tehnološkega napredka. Tehnika naj bi takorekoč urejala vse, tudi odnose družbe do okolja. Kot reakcija na vizijo tehnokratizma se pojavlja abstraktno humanistična kritika tehnične civilizacije, ki vidi v tehnološkem razvoju le senčne plati in širi celo teorijo ustavitve gospodarske rasti. Obe teoriji peljeta na slepi tir, pri čemer abstraktna humanistična kritika dejansko olajšuje prodor tehnokratizma. Buržuazni teoretiki postavljajo težišče vse preveč na prosvetljsko akcijo, zato je večina dogajanj na področju varstva in smotrnega gospodarjenja z okoljem usmerjena v delovanje številnih društev za zaščito narave in v reševanje posebnih problemov. Nezadovoljna mladina na Zahodu obsoja potrošniško družbo, ki v tekmi za čim večjim dobičkom uničuje naravne in druge sestavine človekovega okolja. To nezadovoljstvo se sicer odraža v svojevrstnih političnih akcijah, a ostaja slejkoprej obrobni družbeni pojav.

Svojevrsten položaj Jugoslavije v svetu in uveljavljanje samoupravne socialistične ureditve nam narekuje iskanje lastnih poti pri celovitem reševanju zapletenih odnosov med družbo in njenim okoljem. Izhajati moramo iz naše družbene stvarnosti kot dinamičnega spleta silnic sedanjega, preteklega oziroma polpreteklega gospodarskega razvoja. Postaviti se moramo na marksistično zasnovano izhodišče, da sta obstoj in delovanje družbe neločljivo povezana s spreminjanjem okolja. Spremembe v okolju so sicer nujne, vendar so lahko kaj različne, od pozitivnih do povsem negativnih. Odvisne so od zavestne usmerjenosti proizvodjalnih procesov, ki jih objektivno določata razvojna stopnja proizvodjalnih sredstev in ustreznosti sistem družbenoekonomskih odnosov. Temeljni vzrok neuspešnega človekovega poseganja v življenjsko okolje izhaja iz lažne zavesti o neminljivosti osnovnih naravnih pogojev proizvodnega procesa, ki po mnenju buržuaznih teoretikov nimajo zato otipljive vrednosti.

Samo teoretično ustrezno zasnovana izhodišča pa niso dovolj za reševanje problemov, ki nastajajo pri gospodarjenju z okoljem. Pretirano poudarjanje materialnega standarda, glorifikacija tržnega mehanizma in konkurenčnosti za vsako ceno je pripeljalo do degradacije okolja in do degradacije naših vrednot sploh. Čeprav se najbolj pogosto uporabljajo besede "ekološka kriza", kriza okolja, bi bilo bolj smiselno govoriti o krizi nas samih, našega načina razmišljanja in načina proizvodnje.

Spremembe v družbenoekonomskih odnosih so tudi pri nas na Slovenskem pustile globoke pokrajinske posledice. Vzporedno z razvojem proizvodjalnih sil in družbenih odnosov se je nekoč povsem naravno okolje vedno bolj preprezalo in prepojevalo z antropogenimi sestavinami. Ko skušamo z marksistično zasnovanega stališča presojati razvoj družbenoekonomskih odnosov in njihov vpliv na spreminjanje slovenske pokrajine ter vpliv na gospodarjenje z okoljem kot materialno bazo družbenega razvoja, se nam kažejo naslednje značilnosti.

II.

V sužnjelastniški in fevdalni dobi, ki sta v bistvu sloneli na agrarni proizvodnji, se je tudi prebivalstvo na Slovenskem najprej naseljevalo tam, kjer so bile za kmetij-

stvo najugodnejše prirodne osnove. Že naselja iz rimske dobe so se povečini naslonila na starejše temelje prazgodovinske dobe. Tudi v dobi preseljevanja narodov⁸⁰ se prebivalci sprva naselili tam, kjer so našli starejše krčevine ali celo obdelano zemljo, ogibali pa so se gozdov. Slovani so se izogibali vlažnih, močvirnih ravnin, kjer so bili slabši prirodni pogoji za kmetijstvo bolj pa so se naseljevali v gričevju in nižjem hribovju, s širokimi hrbti in položnimi terasiranimi pobočji. Prav tako so naseljevali alpske kotline, nižje kraško hribovje, dna suhih dolin in sušna kraška polja. Doma na gozda pa so ostale višje planote in gorovja.

Zaradi usmerjenosti v kmetijstvo so bile v ospredju tiste sestavine prirodnega okolja, ki so po Marxovi klasifikaciji med prirodnimi viri sredstev za obstanek, kot so na primer rodovitnost zemlje, bogastvo rib oziroma živali sploh, vodno bogastvo itd. (l. 149). Za nižjo stopnjo družbenega razvoja je torej značilna velika odvisnost gospodarskega življenja od neposrednih najbolj osnovnih elementov prirodnega okolja (ugodna klima, prst, relief, voda).

V času notranjih selitev je dobila agrarna pokrajina na Slovenskem tisto fizionomsko podobo, ki se je v grobih črtah ohranila še vse do danes. Stvarni podobi današnjega okolja se je začela približevati tudi s tem, da so nastale prve mestne naselbine (2, 163). Naselitveni tok med 12. in sredo 15. stoletja pa se je začel obračati v višje, z gozdom porasle predele. Fevdalci so ne glede na posledice v okolju hoteli pomnožiti dohodke. Ker je bilo lahko dostopne, rodovitne zemlje čedalje manj, so začeli krčiti gozdove, zlasti na Kočevskem, Selški dolini in dolini zgornje Bače. Gozdove so fevdalci bolj cenili po lovski vrednosti, šele z razvojem fužinarstva (ogljje) in vse večjih potreb, vse bolj številnega mestnega prebivalstva je dobival gozd večjo ekonomsko vrednost. Dokazi za pretirane in nesmotrne posege v naravno pokrajinsko ravnotežje so v propadanju nekaterih naselbin in kmetij. Zlasti od srede 14. stoletja se v zgodovinskih virih čedalje bolj pogosto javljajo poročila o opuščenih kmetijah, zaselkih in vaseh. Med vzroki, ki so marsikje izničili uspehe prejšnjega kolonizacijskega obdobja, so pomembni tudi neustrezni prirodni elementi okolja. S pretiranim krčenjem obsežnih gozdnih površin na strmih pobočjih, na krasu in ob rekah, so sprožili oziroma okrepili destruktivne sile, zlasti odnašanje in erozijo prsti, zemeljske in snežne plazove, hudournike in poplave itd. Večje spremembe so nastale tudi v tistih slovenskih pokrajinah, kjer se je razvijalo fužinarstvo in oglarjenje. Že z nastankom fevdalnih mest je povezana rast novega družbenega razreda, znanilca novega družbenoekonomskega odnosa do okolja.

III.

Spremembe v družbenoekonomskem sistemu in tehničnem razvoju so povzročile, da so prišli pri gospodarskem izkoriščanju v poštev novi elementi prirodnega okolja. Marx jih nazorno poimenuje delovna sredstva (strmec voda, les, rude, premog itd.), ki se uveljavljajo čedalje bolj kot sredstva za obstanek. Nagel razvoj tehnike je omogočil večjo izkoriščanje prirodnih sil in s tem zavest o navidezno manjši odvisnosti človeka od prirodnega okolja. Kapitalistični proizvodni odnosi so povzročili, da sta intenzivna izraba prirodnih elementov in nova, svobodnejša razmestitev proizvodnje, še v večji meri presegali meje smotrnosti in povzročali degradacijo okolja kot najvišjo obliko rušenja naravnega okolja. Nesmotrno gospodarjenje z okoljem korenini v lastniškemu odnosu kot sestavnemu delu kapitalističnega načina proizvodnje. Sam značaj kapitalistične proizvodnje je v znamenju po hitrem dobičku in brezobzirni konkurenci, zato so tudi možnosti načrtnega poseganja družbe v okolje v taki proizvodnji ničle. V ospredju so neposredni, ožji oziroma kratkoročni interesi, voda, zrak in zemlja so po logiki kapitalističnega gospodarstva brezplačni.

Z učinki agrarne in še bolj industrijske revolucije se je začela podoba slovenskih pokrajin izredno hitro spreminjati. Agrarni, obrtni in manufakturni produkciji se je pridružila industrijska proizvodnja s težnjo po koncentraciji. Večji industrijski obrati so se zgostili v rečnih dolinah, kjer je bilo na razpolago več delovne sile, več surovin,

naselja pa so bila tudi pomembno bolje povezana. Prišlo je do tako im. "točkaste razmestitve industrije v pokrajini", torej do njene lokalne zgostitve. Želja za hitrim dobičkom je povzročila ne samo izkoriščanje delavskega razreda, marveč tudi nenačrtno izčrpavanje naših naravnih bogastev in s tem degradacijo okolja. Življenjske razmere so v industrijskih krajih postajale čedalje manj zdrave in prvi znaki onesnaženega zraka so se pokazali tudi v prirodnem okolju, npr. v vegetaciji.

Že v zgodnji fazi razvoja kapitalizma v Sloveniji so idrijski rudarji boleli zaradi onesnaženega zraka. Ob koncentraciji železarskih obratov na Jesenicah so nastale posledice na vegetaciji že v dvajsetih letih našega stoletja. Prvo znano večjo škodo pa so zabeležili v Celju in sicer kmalu po letu 1900, že leta 1913 pa so morali zgraditi napravo, ki je preprečevala uhajanje prevelikih količin SO₂ v ozračje (3, 111). Okoli topilnice v Žerjavu v Mežiški dolini je škoda na vegetaciji začela nastajati po letu 1913, v pobočjih ob dimniku pa je zaradi ogoličenja prišlo do odnašanja zemlje. Močno preobrazbo pokrajine je povzročilo tudi premogovništvo zlasti v Črnem revirju. Občutne spremembe so bile zlasti vidne v rušnih conah (ugrezanje, usadi, plazovi). Rudarjenje je povzročilo tudi marsikatero spremembo vodnih razmer, zaradi rudarjenja so bile slednjič uničene posamezne kmetije, zaselki in cele vasi (4, 84).

IV.

Po zmagi socialističnih idej se je morala naša družba spoprijeti z graditvijo socializma v neustrezno razvitih materialnih okoliščinah. Z nacionalizacijo in agrarno reformo je bila sicer ustvarjena osnova za načrtnejši razvoj našega gospodarstva. Vendar je v prvi fazi socialistične graditve, v dobi administrativnega socializma, prihajalo zaradi podedovanih struktur in pretežno ekonomskega gledanja do nadaljnjega rušenja naravnega ravnotežja. Za dvig življenjskega standarda je bilo treba namreč večkrat pretirano posegati v naravo, čeprav socialistična družbena ureditev v svoji razviti obliki terja najvišjo skladnost med človekom in naravo. Zaradi pomanjkljivega upoštevanja ekoloških komponent je prihajalo do podobnih posledic v okolju kot v kapitalističnem družbenoekonomskem sistemu.

Dejstvo je, da obstojajo pri nas številna nasprotja na tem področju tudi danes, ob tem pa ne smemo prezreti že doseženih uspehov. S povojno industrializacijo je prišlo ob številnih pozitivnih doseženih učinkih do še vse preveč neugodnih stranskih posledic. Uveljavljanje posledic industrializacije spremljata namreč dva nasprotna procesa; deagrariacija in urbanizacija. Proces deagrariacije je v Sloveniji dosegel že tako stopnjo, da je zaradi tega nazadovalo kmetijsko izkoriščanje zemlje ter prizadelo marsikatero funkcijo in celotno podobo kulturne pokrajine. Po drugi strani pa urbanizacija z dosegljevanjem in koncentracijo prebivalstva, gospodarske dejavnosti, objektov infrastrukture načinja naravno ravnotežje in se zmanjšuje obseg obdelovalne zemlje s širjenjem urbaniziranih površin. Zgoščevanje prebivalstva in gospodarstva v industrijskih središčih povzroča onesnaženje in degradacijo okolja, kar slabša življenjske pogoje in povzroča naposled tudi neposredno gospodarsko škodo.

Učinki industrializacije se ne uveljavljajo enako v vseh pokrajinah Slovenije. Način, intenzivnosti in dinamika teh posledic se v okolju po posameznih regijah zelo razlikujejo. Primer najbolj ekstremnih razlik je osrednja Slovenija (tj. kotlina) na eni in subpanonska severovzhodna oziroma vzhodna Slovenija (Goričko, Slovenske gorice, Sotelsko itd.) na drugi strani (5, 138).

S stališča razvoja socialističnega samoupravljanja ima naša družba v marsičem pionirsko vlogo, zato je zelo pomembno, kako bomo reševali probleme, ki so povezani s smotrnim gospodarjenjem in sploh urejanjem okolja naše prednosti pred kapitalističnimi in pred drugimi socialističnimi državami so naslednje; socialistično samoupravljanje in družbeno planiranje omogočata dosledno pretehtanje gospodarskih posegov in vseh drugih urejanj okolja. Zemljišča, rudna bogastva, vode, gozdovi in druga naravna bogastva so pod posebnim nadzorom in združujejo prizadevanja celotne družbe za smotr-

no gospodarjenje z okoljem; začrtane smernice policentričnega razvoja Slovenije omogočajo hitrejšo premagovanje regionalnih razlik v gospodarskem in celotnem družbenem razvoju, ki so v veliki meri negativni ostanki preteklega razvoja in prevlade tržnih zakonitosti nad planskimi. Na ta način bomo lahko potrdili Marxovo idejo, da bodo šele združeni proizvajalci znali urediti svoj odnos do okolja v taki meri, ki bo vredna človekovega dostojanstva. Dejavnost posameznika in organizacij je potrebno usklajevati z interesi celotne družbe.

Razvoj samoupravnega socializma omogoča korenite premike v možnostih za vsestransko pretehtano gospodarjenje in celotno ravnanje z okoljem. Delovni človek v delovnih organizacijah in teritorialnih skupnostih vse bolj neposredno soodloča o zavestnih odnosih do okolja. Zaradi lastnega interesa bo sprejemal odločitve, kjer bodo enostranske tržne zakonitosti čedalje bolj stopale v ozadje in jih zamenjevale plansko-ekološke.

V.

Odnos med naravo in družbo kot osrednjim delovnim področjem geografije je postal s problemi smotrnega gospodarjenja z okoljem vsestransko pomemben in pereč. Pred dialektično enotno geografijo so neposredne in žive naloge tako pri vzgoji in izobraževanju kot tudi v znanstveno raziskovalnem delu. Te naloge lahko v kratkem označimo:

1. zavzemati se za marksistično osvetljevanje in vrednotenje preteklih, sedanjih in bodočih posegov človeka v okolje in se boriti proti tehnokratskim abstraktno humanističnim in drugim enostranskim težnjam pri reševanju vprašanj, ki se nanašajo na odnose med družbo in okoljem.
2. na dialektični osnovi pojmovano problematiko geografskega okolja širše vključevati v geografijo kot vzgojno-izobraževalni predmet in prispevati k oblikovanju marksistične ekološke zavesti.
3. s stvarnimi, celovitimi raziskavami posameznih regij široko, vzročno in funkcijsko vrednotiti gospodarska in druga poseganja človeka v pokrajinsko okolje.

LITERATURA

1. F. Černe - S. Ilešič: Uvod v spoznavanje družbe, Ljubljana 1962
2. B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda II, Ljubljana 1965
3. Zelena knjiga o ogroženosti okolja v Sloveniji, Ljubljana 1973
4. I. Vrišer: Rudarska mesta, Ljubljana 1963
5. V. Klemenčič: Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti, Geografski zbornik 1971
6. A. Melik: Slovenija I, Ljubljana 1963
7. J. Medved: O marksističnem izobraževanju pri pouku geografije, Geografski obzornik 1974, št. 2-3.
8. D. Radinja: Geografija in varstvo človekovega okolja, Geografski vestnik 1974
9. R. Supek: Ova jedina zemlja, Zagreb 1973
10. A. Lah: Makrosistemi in okolje, Ljubljana 1973
11. I. Vrišer: Industrializacije Slovenije, Ljubljana 1973
12. M. Tepina: Razežnosti našega okolja, Ljubljana 1974
13. B. Grafenauer: Zgodovina slovenskega naroda V, Ljubljana 1974
14. F. Černe: Teoretični problemi naše družbene in gospodarske ureditve 1, 2, Ljubljana 1974
15. McHarg: Design with Nature, New York 1969
16. G. Taylor: Das Selbstmordprogramm, Frankfurt 1973
17. Umweltbericht, München 1972
18. P. Trojan: Ekologia ogolna, Warszawa 1975